

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ю. Соловей, здобувач

Львівський національний аграрний університет

© Ю. Соловей, 2016

Соловей Ю. Особливості поширення інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України
Досліджено особливості розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України. З'ясована сутність інтегрованих структур, визначені основні їх форми, створювані за участю сільськогосподарських виробників. Розглянуті особливості поширення в аграрному секторі України структур вертикальної та горизонтальної інтеграції, а також формувань із різним рівнем залежності від керівного центру (з різною жорсткістю управління). Встановлено переважання вертикальної інтеграції над горизонтальною і жорсткої її форми над прямою. Наголошено на негативному характері такої ситуації. Обґрунтовано тезу про необхідність коригування пропорцій у розвитку окремих видів інтегрованих структур у системі аграрного виробництва України.

Ключові слова: сільськогосподарські виробники, інтеграція, інтегровані структури, агрохолдинги, кооперативи.

Solovei Yu. Peculiarities of integrated structures development in agrarian sector of Ukraine's economy

The article studies peculiarities of development of integrated structures in agrarian sector of Ukraine's economy. The author defines essence of integrated structures, determines main forms of them, established by agricultural producers. The work describes peculiarities of spreading of vertical and horizontal integration structures, as well as entities with different degree of dependence on managing center (with different degree of management hardness), in agrarian sector of Ukraine. It is argued that in agrarian sector of Ukraine, vertical integration prevails over horizontal one and its hard form over direct. The author confirms negative character of such situation. The research argues idea about necessity to correct proportions in development of some kinds of integrated structures in the systems of agrarian production of Ukraine.

Key words: agricultural producers, integration, integrated structures, agroholdings, cooperatives.

Соловей Ю. Особенности распространения интегрированных структур в аграрном секторе экономики Украины

Исследованы особенности развития интегрированных структур в аграрном секторе экономики Украины. Выяснена сущность интегрированных структур, определены основные их формы, создаваемые с участием сельскохозяйственных производителей. Рассмотрены особенности распространения в аграрном секторе Украины структур вертикальной и горизонтальной интеграции, а также формирований с разным уровнем зависимости от руководящего центра (с разной жесткостью управления). Установлено преобладание вертикальной интеграции над горизонтальной и жесткой ее формы над мягкой. Сделан вывод о негативном характере такой ситуации. Обоснован тезис о необходимости коррекции пропорций в развитии отдельных видов интегрированных структур в системе аграрного производства Украины.

Ключевые слова: сельскохозяйственные производители, интеграция, интегрированные структуры, агрохолдинги, кооперативы.

Постановка проблеми. Кожному сільськогосподарському товаровиробникові доводиться в процесі своєї діяльності долати численні проблеми, пов'язані з тиском конкурентів, обмеженнями адміністративного характеру з боку органів влади, недоліками у власному ресурсному забезпеченні тощо. Прагнучи зробити умови свого функціонування комфортнішими, безпечнішими, суб'єкти галузі використовують різні інстру-

менти, серед яких – налагодження тіснішої взаємодії з діловими партнерами, установами й організаціями, спроможними допомогти у вирішенні тих чи інших питань. Розвиток цієї взаємодії веде до утворення стійких інтеграційних зв'язків, участі в інтегрованих структурах.

Інтеграційні процеси характерні практично для всіх галузей і сфер економіки. Однак форми інтеграції та види інтегрованих струк-

тур, що можуть бути створені за участю агровиробників, вирізняються розмаїтістю й різноспрямованістю. Це пов'язано з багатокладністю форм організації сільськогосподарського виробництва, варіацією їхніх розмірів і спеціалізації, великим інтересом до аграрного бізнесу з боку як фізичних осіб, так і суб'єктів інших секторів економіки. Необхідність повнішого використання потенціалу окремих видів інтегрованих структур з урахуванням інтересів суспільства та окремих сільгоспвиробників засвідчує актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні й практичні аспекти формування і функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки розглядають у своїх працях А. Данкевич, І. Зеліско, І. Костирко, М. Кропивко, М. Малік, Ю. Нестерчук, В. Ніценко, Н. Скоренко та інші вітчизняні науковці. Інтеграційні процеси дослідники визначають як закономірність у розвитку аграрної економіки [8, с. 7; 9, с. 42]. Вони сприяють сільськогосподарським виробникам у раціональному використанні їхнього потенціалу, підвищенні темпів виробництва та якості сільськогосподарської продукції, досягненні ними конкурентоспроможності, забезпечуючи високий синергетичний ефект від функціонування інтегрованої економічної системи [5, с. 16; 11, с. 48]. Підкреслюється можливість значного зниження з їх допомогою трансакційних витрат [7, с. 33; 9, с. 37; 10, с. 180]. Водночас, зазначають автори, потенційні можливості інтеграції не завжди знаходять практичне втілення в діяльності підприємств АПК [9, с. 48], існують застереження щодо доцільності розвитку окремих її форм [5, с. 347.]

У наукових публікаціях ґрунтовно розглянута еволюція інтегрованих структур за участю вітчизняних сільгоспвиробників [3, с. 15–19; 8, с. 9–12]. Наведені варіанти їх класифікації [3, с. 13–14; 4, с. 53–68; 5, с. 23; 7, с. 35; 11, с. 58–79], хоча переліки виділених формувань в окремих випадках суттєво різняться.

Проте нарощування потенціалу аграрного сектору економіки України, вплив на його розвиток глобалізаційних процесів, підвищення рівня його інвестиційної привабливості вимагають теоретичного осмислення структурно-динамічних змін, які тут відбуваються, уточнення ролі і статусу в цих про-

цесах окремих інтегрованих структур, створених за участю сільгоспвиробників.

Постановка завдання. Ми ставили завдання розглянути закономірності поширення окремих форм інтегрованих структур, в яких беруть участь вітчизняні сільськогосподарські виробники, та з'ясувати необхідність корегування відповідних процесів.

Виклад основного матеріалу. У контексті економічних відносин інтеграція традиційно розглядається як процес поступового зближення та об'єднання господарюючих суб'єктів. Результатом цього процесу є створення інтегрованих структур – певної організаційної форми взаємодії суб'єктів, які об'єднали зусилля для вирішення своїх проблем. Здебільшого під інтегрованим об'єднанням розуміють сукупність підприємств (як з однієї галузі, так і різногалузевих), що функціонують як єдина система та мають спільну мету господарювання [11, с. 11]. З урахуванням позицій інших авторів уточнимо, що йдеться про структуру, в рамках якої господарюючі суб'єкти повністю чи частково об'єднали матеріальні і нематеріальні активи [4, с. 53; 9, с. 42] та яка має єдиний центр управління й логістики [2, с. 45]. Очевидно, бажаний ефект від діяльності такої структури буде досягнутий лише у разі раціональної форми організації спільного використання активів та досконалості управлінських важелів, які використовуватиме її керівний орган.

Із-поміж підходів, за якими пропонується здійснювати класифікацію інтеграційних об'єднань за участю агровиробників, найсуттєвішим вважаємо виділення структур, створених на засадах горизонтальної та вертикальної інтеграції. Терміном «горизонтальна інтеграція» окреслюють процес об'єднання підприємств однієї галузі, яких характеризує певна технологічна єдність і однорідність вироблюваної продукції. За такої інтеграції відбувається об'єднання (взаємодія) сільськогосподарських підприємств з метою вирішення проблем ресурсного забезпечення, удосконалення збуту продукції, лобювання інтересів у взаємодії зі суб'єктами інших галузей і сфер економіки. Найпоширенішими формами горизонтальної інтеграції в галузі є сільськогосподарські кооперативи та громадські об'єднання агровиробників. До них слід віднести й деякі великі компанії, створення яких здійснювалося через приєднання сільськогосподарських підприємств.

Вертикальна інтеграція передбачає поглиблення зв'язків між підприємствами, що перебувають на різних технологічних стадіях циклу виробництва певного товару (групи однотипних товарів). У її рамках виділяють вертикальні інтеграційні зв'язки з підприємством постачальника (інтеграція вниз) або з підприємством споживача (інтеграція вгору) [6, с. 12]. Водночас в аграрному секторі в окремих вертикально інтегрованих структурах поєднані суб'єкти, що забезпечують практично повний виробничий цикл, тому вектор інтеграції ідентифікувати складно.

Нерідко зазначають, що в рамках вертикальної інтеграції відбувається об'єднання суб'єктів різних галузей і сфер економіки, здебільшого взаємопов'язаних і суміжних. Загалом таке окреслення суті вертикальної інтеграції є справедливим, хоча слід уточнити, що в сільському господарстві можуть бути винятки, якщо системними зв'язками поєднані виробники і покупці насіння, кормів, племінних і продуктивних тварин.

Вертикальну інтеграцію за участю сільськогосподарських товаровиробників часто ідентифікують терміном агропромислової (аграрно-промислової) інтеграція. Академік В. Андрійчук розглядає останню як «організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції з аграрної сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній зацікавленості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання» [1, с. 402]; А. Данкевич підкреслює, що агропромислова інтеграція є еволюційним механізмом розвитку форм господарювання, в основу якого покладено максимізацію прибутку за рахунок використання синергетичного ефекту від об'єднання відокремлених часток єдиного виробничого процесу [3, с. 7].

Ініціаторами створення структур вертикальної інтеграції часто є переробні підприємства, які прагнуть сформувати власні сировинні зони для забезпечення безперервного функціонування. Серед поширених в Україні форм вертикальної інтеграції виділимо агрохолдингові компанії (корпорації), створені завдяки проникненню в галузь великого капіталу з інших секторів економіки та з-за кордону.

Окрім горизонтальної та вертикальної інтеграції окремі автори виділяють конгломератну – на основі об'єднання підприємств, які не пов'язані між собою галузевими ознаками [4, с. 40]. Йдеться про об'єднання компаній з метою розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів в об'єктах, спроможних принести економічну вигоду. Конгломератна інтеграція дала поштовх розвитку в Україні низки агрохолдингових компаній. Яскравий її приклад – Агрокомплекс «Ілліч-Агро Донбас» – група дочірніх підприємств Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча. Враховуючи ключову ознаку відповідних господарських зв'язків – проникнення в інші галузі економіки, – окремі автори виділяють диверсифіковану форму інтегрованих структур [6, с. 13; 8, с. 45], а деякі, навпаки, не вважають за можливе ототожнювати диверсифікацію з інтеграційними процесами [5, с. 25].

Іншою важливою класифікаційною ознакою інтегрованих структур є рівень жорсткості управління ними. Йдеться про ступінь впливу керуючого центру на окремі суб'єкти, що входять в об'єднання. Ті об'єднання, в яких зберігається висока автономія, господарська самостійність суб'єктів, належать до «м'яких». Натомість сильна адміністративна підпорядкованість керівному центру має місце в «жорстких» об'єднаннях. Останні, як правило, формуються на основі концентрації власності, зокрема через злиття і поглинання, тоді як у «м'яких» об'єднаннях переходу прав власності не спостерігаємо або ж вони відносно невеликі.

До найм'якших форм інтегрованих систем належать асоціації у формі громадських об'єднань, кластерні формування. Так, у громадських об'єднаннях, якими, наприклад, є «Асоціація фермерів та землевласників України», «Союз птахівників України», Федерація органічного руху України, їх учасники зберігають повну незалежність, а взаємодія між ними рідко є тіснішою за консультаційні чи юридичні послуги, проведення деяких скоординованих акцій.

Кластер виступає формою вертикальної інтеграції, адже він є об'єднанням підприємств, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих виробничих і сервісних послуг, науково-дослідних і освітніх організацій, пов'язаних територіальною близькістю і функціональною залежністю [3,

с. 41; 4, с. 68]. Оскільки організаційно-правова форма кластерів не є чітко окресленою, їх члени взаємодіють на основі двосторонніх і багатосторонніх договірних відносин без диктату з боку певного центру [13, с. 307] та навіть конкурують між собою [5, с. 97], доходимо висновку про високу «м'якість» таких структур.

Дещо вищим рівнем жорсткості відзначаються кооперативні об'єднання. Сільськогосподарські кооперативи мають статус юридичних осіб. Вони поділяються на виробничі й обслуговуючі. Функціонуючі в сільському господарстві України виробничі кооперативи зазвичай є підприємствами, які не можуть вважатися об'єднаннями інших сільськогосподарських товаровиробників. У їх рамках інтеграція охоплює фізичних осіб – членів кооперативу, які не ведуть самостійної підприємницької діяльності. Тому віднесення таких кооперативів до інтегрованих структур агровиробників у загальновизнаному трактуванні цього поняття є спірним. Натомість обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи є класичними формами інтегрованих структур, члени яких, зберігаючи повну господарську незалежність, делегують об'єднанню виконання окремих функцій сервісного характеру. Зважаючи на принципи діяльності та характер організації управління обслуговуючим кооперативом, його можна вважати відносно м'якою формою інтеграції.

До жорстких форм інтеграції належать корпоративні об'єднання – концерни, агрохолдинги. Зокрема, концерни – це статутні об'єднання на засадах повної фінансової залежності учасників, котрі узгоджено здійснюють основну діяльність, від єдиного центру [4, с. 56]. За визначенням Г. Черевка, агрохолдингами є підстави вважати групу організаційно і технологічно пов'язаних підприємств, у якій контрольний пакет акцій належить головній компанії і підприємства якої використовують великі земельні площі з метою виробництва, переробки, транспортування, зберігання і реалізації сільськогосподарської чи виробленої з неї продукції [12, с. 4]. Вони сьогодні є найяскравіше вираженою (кінцевою) формою інтеграційних відносин в аграрному секторі [13, с. 305].

Попри існування інших класифікаційних ознак інтегрованих структур, виділені нами, які передбачають розподіл на горизонтальну й вертикальну інтеграцію та диференціацію

залежно від жорсткості управління, вважаємо визначальними для розгляду особливостей поширення окремих форм інтеграційних зв'язків у вітчизняному аграрному секторі.

Опрацювання доступної інформації дає підстави для висновку, що вплив вертикальної інтеграції на процеси розвитку сільського господарства нашої країни є значно помітнішим, аніж горизонтальної. Основною формою вертикальної інтеграції в галузі є агрохолдингові структури. За відсутності чіткої статистики дослідники вважають, що в Україні функціонує півтори сотні агрохолдингів, які контролюють близько 8,7 млн га (21%) сільгоспугідь країни та взяли під контроль понад 7 тис. сільськогосподарських підприємств традиційного типу [5, с. 46–47]. Натомість обслуговуючі кооперативи як найпоширеніша форма інтегрованих структур горизонтального типу попри очевидні вигоди, які вони можуть принести малим і середнім агровиробникам, не набули поширення. Станом на початок 2016 року в Україні налічувалося 1026 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (у середньому по два на адміністративний район), причому далеко не всі вони були діючими.

Інша особливість поширення інтегрованих структур в аграрному секторі України – переважання «жорстких» їх форм над «м'якими». Як зазначено, жорсткою інтеграцією характеризуються ті самі агрохолдингові структури, вплив яких у вітчизняній економіці посилюється. Стосовно найм'якішої форми інтеграції – асоціацій у формі громадських об'єднань зазначимо, що попри доволі велику їх кількість (зокрема, лише статус всеукраїнських структур має понад сотня інститутів громадянського суспільства, створених задля вирішення проблем сільського господарства і села) вплив таких утворень на реальний перебіг процесів в аграрному секторі не можна оцінити як достатньо вагомий. Хоча про створення аграрних (агропромислових, харчових) кластерів оголосили в різних регіонах України, тут також ідеться про процес, що є потенційно привабливим, але не набув помітного фактичного впливу.

Переважає вертикальної інтеграції над горизонтальною і жорсткої її форми над м'якою позначається й на поширенні видів інтегрованих структур, виділених за іншими ознаками. Так, спостерігаємо насамперед формування структур, створених за принци-

пом «зверху вниз» (йдеться про формування агрохолдингів під тиском потужної організації, що виступає ініціатором інтегрування, створення кластера чи обслуговуючого кооперативу за ініціативи регіональних органів влади). Натомість не так інтенсивно, як хотілося б, розвиваються взаємозв'язки, сформовані за принципом «знизу вгору», тобто за ініціативою самих сільськогосподарських товаровиробників. Виділяючи за територіальним розміщенням і масштабом діяльності місцеві (локальні, районні), регіональні (обласні) й міжрегіональні (національного рівня) інтеграційні утворення, зазначимо, що корпоративні структури давно вийшли за межі окремих регіонів і, звісно, не можуть задовольняти свої інтереси лише на локальному рівні.

Існуючий характер поширення інтегрованих структур у системі аграрного виробництва нашої країни викликає дедалі більше занепокоєння. Попри певні безсумнівні технологічні й маркетингові переваги великих корпоративних утворень, їх діяльність деформує ринкове середовище, звужує можливості виживання малих і середніх сільськогосподарських виробників, обмежує вільну конкуренцію, викликає побоювання щодо негативних наслідків запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення тощо [5, с. 37; 12, с. 120; 13, с. 306].

Отже, дедалі частіше проявляються і наростають протиріччя між інтересами керівного ядра інтегрованої структури й окремими його учасниками, між суспільними і корпоративними інтересами. Для виправлення ситуації пропонуються різні інструменти, у тому числі такі кардинальні, як законодавче обмеження надмірної концентрації виробни-

цтва в рамках вертикально інтегрованих структур. Водночас без альтернатив у вигляді посилення впливу «м'яких» і горизонтальних інтеграційних структур адміністративні обмеження не дадуть бажаного ефекту.

Окремі форми горизонтальної й «м'якої» інтеграції можуть взаємно підтримувати одна одну. Так, пропаганда розвитку кооперації, утворення кластерів може здійснюватися через громадські об'єднання (асоціації). Обслуговуючі кооперативи, створені на локальному рівні, об'єктивно зацікавлені в розвитку розгалуженої національної мережі кооперативних структур за прикладом економічно розвинених країн.

Висновки. Інтегровані структури займають дедалі помітніше місце в аграрному секторі нашої країни. Однак окремі їх форми розвиваються неоднаковими темпами. Виділяються за масштабами діяльності агрохолдингові структури, утворені в результаті вертикальної інтеграції з доволі жорстким підпорядкуванням окремих суб'єктів господарювання керівному центру. Натомість недостатнім є розвиток обслуговуючої кооперації, партнерських форм інтеграції, агропродовольчих кластерів, спостерігається формалізм у функціонуванні багатьох асоціацій, створених за участю агровиробників.

Це призводить до посилення певних протиріч у системі аграрного виробництва – між керівним центром й окремими учасниками інтегрованої структури, між інтересами суспільними й корпоративними. У їх усуненні може відіграти позитивну роль поширення горизонтальних форм інтеграційних зв'язків, побудованих на принципах збереження автономії та врахування інтересів усіх категорій агровиробників, насамперед малих і середніх.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Андрійчук В. Г. *Економіка аграрних підприємств : підручник* / В. Г. Андрійчук. – [2-ге вид.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Ареф'єва О. В. *Стратегія і тактика розвитку інтегрованих бізнес-структур : монографія* / О. В. Ареф'єва, І. М. Мягких. – К. : Лазурит-Поліграф, 2012. – 217 с.
3. Данкевич А. Є. *Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія* / А. Є. Данкевич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
4. Зеліско І. М. *Фінансові ресурси інтеграційних аграрних формувань в сучасному вимірі : монографія* / І. М. Зеліско. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 451 с.
5. *Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади : монографія* / [Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка, В. В. Россохи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 484 с.

6. *Інтегровані структури бізнесу: проблеми теорії та практики оцінювання конкурентоспроможності* : монографія / М. О. Кизим, В. С. Пономаренко, В. Г. Горбатов, О. М. Ястремська. – Харків : ІНЖЕК, 2010. – 368 с.
7. *Костирко І. Г. Кооперація та інтеграція малих підприємств аграрної сфери: теорія, методологія, практика* : монографія / І. Г. Костирко, А. І. Бурак. – Львів : Ліга-Прес, 2013. – 192 с.
8. *Нестерчук Ю. О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві* / Ю. О. Нестерчук. – Умань : Видавець «Сочінський», 2009. – 372 с.
9. *Ніценко В. С. Механізми розвитку інтегрованих підприємницьких структур в агропродовольчій сфері: проблеми теорії і практики* : монографія / В. С. Ніценко. – Херсон : Видавець Грінь Д. С., 2014. – 352 с.
10. *Петухова О. М. Ефективність інтегрованих структур в аграрно-промисловому виробництві* / О. М. Петухова // *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. – 2013. – № 53. – С. 179–185.
11. *Скопенко Н. С. Формування та розвиток інтегрованих об'єднань в АПК України* : монографія / Н. С. Скопенко. – К. : НУХТС, 2012. – 266 с.
12. *Черевко Г. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози* / Г. Черевко, А. Колодій // *Аграрна економіка*. – 2012. – Т. 5, № 3–4. – С. 3–9.
13. *Яців І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств* : монографія / І. Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с.

